Acta Baltico-Slavica

Acta Baltico-Slavica, 46
Warszawa 2022

Article No. 2823
DOI: 10.11649/abs.2823
Citation: Sakalauskienė, V., & Sawaniewska-Mochowa, Z. (2022). Litewska leksykografia gwarowa z przełomu XX i XXI wieku (na tle wybranych polskich słowników regionalnych). *Acta Baltico-Slavica*, *46*, Article 2823. http://doi.org/10.11649/abs.2823

Vilija Sakalauskienė
Instytut Języka Litewskiego, Wilno
vilija.sakalauskiene@lki.lt
http://orcid.org/0000-0002-0487-7710

Zofia Sawaniewska-Mochowa
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
z.sawaniewska-moch@ispan.waw.pl
http://orcid.org/0000-0003-2916-6736

Litewska leksykografia gwarowa z przełomu XX i XXI wieku (na tle wybranych polskich słowników regionalnych)

1. Uwagi ogólne na temat litewskiej i polskiej leksykografii gwarowej, potrzebie dokumentowania gwar w obecnej sytuacji językowej i celowości ujęcia porównawczego

Zakończenie w 2002 roku prac nad wielotomowym *Lietuvių kalbos žodynas* (Słownik języka litewskiego; LKŽe, 1941–2002/2005, 1941–2002/2018) otworzyło nowe możliwości przygotowania litewskich słowników gwarowych. W Polsce popularność słownikarstwa gwarowego wzrasta po 1989 roku wraz z rozwojem samorządności i powstawaniem społeczeństwa obywatelskiego zainteresowanego własnymi korzeniami językowymi i kulturą regionalną. W związku ze zmianą podejścia do dziedzictwa kulturowego regionu i przewartościowaniem stosunku do gwar powstaje coraz więcej słowników, zarówno profesjonalnych, jak i amatorskich, które są swoistą

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2022.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

manifestacją tożsamości regionalnej (por. Tyrpa, 2016). Przedmiotem naszego zainteresowania są profesjonalne (naukowe) słowniki z przełomu XX i XXI wieku, nie zajmujemy się natomiast współczesnymi słownikami popularnymi, tworzonymi przez amatorów, miłośników gwar, jakkolwiek cennymi poznawczo w sytuacji zachodzących zmian cywilizacyjno-językowych w środowiskach wiejskich, to jednak mającymi liczne braki warsztatowe. Interesujące nas słowniki profesjonalne (litewskie i polskie) ukierunkowane są na dokumentowanie zasobów słownictwa gwarowego z różnych regionów, potwierdzanie z jednej strony żywotności nazewnictwa gwarowego i powstawania nowych jednostek oraz przenikania wyrazów gwarowych do języka ogólnego, zwłaszcza odmiany potocznej i odwrotnie, a z drugiej – wskazywanie już recesywnego charakteru wielu dialektyzmów.

Podobnie jak w przypadku słownika języka ogólnego, słownik gwarowy jest ściśle leksykalnie powiązany z dokumentowaniem życia człowieka i różnych aspektów jego egzystencji, zarówno materialnych, jak i duchowych. Celem niniejszego opracowania jest dokonanie przeglądu współczesnych litewskich słowników gwarowych pod kątem wciąż aktualnych dla leksykografów kwestii konstruowania takich opracowań, czyli ustalania korpusu źródeł i kryteriów doboru materiału, układu haseł oraz sposobów ich definiowania, zakresu wykorzystywania informacji gramatycznych, ilustracji tekstowych, ikonografii i map, a następnie skonfrontowanie tendencji panujących w litewskiej leksykografii gwarowej z koncepcjami zastosowanymi w najnowszych polskich słownikach regionalnych[1].

Dokumentowanie i badanie słownictwa gwarowego jako ginącego niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest jednym z najważniejszych wyzwań w dobie globalizacji (Karaś, 2015). Dialekty i gwary litewskie, podobnie jak i gwary polskie, podlegają obecnie różnym zmianom i trudno już dziś spotkać dialekty w „czystej postaci". Mówi się wręcz o dezintegracji gwar (Rak, 2021, s. 175), a współczesna dialektologia litewska, ukierunkowana geolingwistycznie i socjolingwistycznie, aktualizując stan gwar litewskich w regionach centralnych i peryferycznych, wykazuje powstawanie geolektów, regiolektów, wariantów lokalnych jako efektów procesów konweregencji między gwarami litewskimi, różnymi odmianami języka litewskiego i języków słowiańskich obecnych w krajobrazie językowym Litwy (Aliūkaitė & Mikulėnienė, 2014, ss. 257–262). Na liczne interferencje zachodzące między gwarami a językiem potocznym i ogólnym wpływa migracja ludności nie tylko na obszarze dialektu rodzimego, ale także poza nim, jak też intensywna urbanizacja, która skupiła w miastach wielu użytkowników różnych dialektów. Zacierają się różnice językowe i kulturowe pomiędzy miastem i wsią (Kurek, 2021). W krajach, w których rozwinęły się języki ogólne

[1] Dokładne informacje na temat polskiej leksykografii gwarowej i jej dorobku do 2010 roku zawiera monografia Haliny Karaś (Karaś, 2011), aktualizację danych o polskich słownikach regionalnych przynosi artykuł Macieja Raka (Rak, 2021, ss. 174–175).

(standardowe), spontaniczny rozwój i zmiana dialektów i gwar zostały zakłócone, ponieważ pojawienie się i rozwój języka ogólnego w naturalny sposób zdeterminowały jednojęzyczność edukacji (edukacja odbywała się i nadal odbywa wyłącznie w języku ogólnym) (Aliūkaitė i in., 2014, s. 17). Słownictwo gwarowe zmienia się intensywnie wraz z zachodzącymi zmianami cywilizacyjno-językowymi w środowiskach wiejskich, z czynnego zasobu użytkowników gwar wycofują się liczne dialektyzmy oddające dawne realia życia i gospodarowania na wsi, lepiej zachowują się nazwy charakterystyczne dla świata fauny i flory oraz tradycyjnego otoczenia domowego. Niektóre leksemy gwarowe są jeszcze przechowywane w zasobie biernym najstarszych rozmówców, ale w komunikacji codziennej już nie są używane, czasami przenikają do odmiany potocznej i przyjmują inne odcienie znaczeniowe niż w gwarach, ulegając procesom pejoratywizacji (Sawaniewska-Mochowa & Siewert-Kowalkowska, 2021, s. 145). Z kolei wpływ leksyki ogólnej i potocznej na słownictwo gwarowe zaznacza się w sposób równie wyraźny w gwarach litewskich, jak i polskich.

Głównym celem autorów słowników gwarowych jest zebranie takich jednostek, które, jednocześnie odzwierciedlając cechy morfologiczne i fonetyczne gwary, dokumentują przede wszystkim semantykę wyrazów gwarowych, potwierdzają ich znaczenia ogólne, jak i szczegółowe, poboczne, przenośne. W opracowaniach litewskich uwzględnia się ponadto słowa o swoistej budowie, które w gwarach mają inny akcent niż w języku ogólnym. Przy opracowywaniu słowników dialektów lub gwar jednym z trudniejszych zadań jest określenie zakresu badań leksykograficznych i zasad doboru źródeł oraz identyfikacja różnic pomiędzy sąsiadującymi gwarami (Zubaitienė, 2014, s. 142). Mimo różnych trudności, pojawiających się w procesie gromadzenia bazy materiałowej, w słownikach gwarowych możliwe jest zarejestrowanie bogactwa leksykalnego danej gwary, zespołu gwar czy dialektu wraz z kontekstami, jak i rzadkimi użyciami wyrazów, choć nigdy nie da się stworzyć słownika o makrostrukturze ogarniającej wszystkie możliwe w danej gwarze czy dialekcie środki nazewnicze. Wykorzystanie licznych cytatów gwarowych jest szczególnie ważne z perspektywy badaczy i odbiorców zainteresowanych poznaniem odrębności kulturowej danego regionu przez pryzmat języka. W najnowszej polskiej leksykografii gwarowej zaznacza się tendencja do konstruowania słowników o ukierunkowaniu etnolingwistycznym (SGO, 2011; ILGKP, 2015–2019; SGL, 2012–2022; SGKK, 2017), litewskie słowniki również przynoszą bogaty i urozmaicony materiał językowy do poznania kultury ludowej mieszkańców różnych części Litwy.

Słownik gwarowy może być zatem odczytywany jako swoisty tekst kultury, gdy przywołany w nim dyskurs dialektalny odzwierciedla szerszy kontekst kulturowy, w którym używana jest dana nazwa gwarowa (Sakalauskienė, 2018, s. 169, 2021, ss. 11–13). Słowniki gwarowe mogą też dostarczać cennych informacji na temat trwałości i zmienności zasobu leksykalnego gwary w związku ze zmianami społeczno-gospodarczo-demograficznymi zachodzącymi z różną dynamiką na wsi polskiej

i litewskiej po II wojnie światowej. Wieś polska nie doświadczyła w takiej skali represji powojennych, zesłań, przymusowej ateizacji i kolektywizacji, jak wieś litewska, co mocno odbiło się na świadomości użytkowników języka litewskiego. Dane ze słowników gwarowych mogą być wreszcie wykorzystywane do rekonstruowania językowego obrazu świata mieszkańca wsi, choć, rzecz jasna, nie są całkowicie wystarczającym źródłem do badań o ukierunkowaniu etnolingwistycznym[2]. Za ich przydatnością do prowadzenia tego typu studiów przemawia głównie to, że dokumentują nazewnictwo z zakresu stosunków społecznych i kultury materialnej danego okresu, są świadectwem potrzeb duchowych określonej społeczności językowej, jej mentalności, postaw i hierarchii wartości.

2. Makrostruktura słownika gwarowego: dobór materiału językowego i koncepcje jego opisu

Budowa litewskich słowników gwarowych jest prawie taka sama jak każdego słownika objaśniającego: obejmuje część wstępną (mniej lub bardziej rozbudowaną), siatkę artykułów hasłowych i ewentualnie aneksy. W taki właśnie sposób konstruowane są też i polskie słowniki regionalne [perfekcyjnie opracowany wstęp mają SGO (2011) i ILGKP (2015–2019)]. W części wstępnej oprócz podstawowych rozdziałów (przedmowy, omówienia układu słownika i budowy hasła, zasad doboru źródeł i opracowania materiału, wykazu skrótów itp.) znajduje się rozdział (czasem kilka rozdziałów) przedstawiający cechy systemowe dialektu/gwary, a także przyjęte w słowniku zasady pisowni. Aneksy występują nie we wszystkich słownikach. Mogą one zawierać nazwy miejscowości danego regionu, bardziej popularne imiona i nazwiska[3] i in. Inwentarz parametrów leksykograficznych jest zwykle opisany we wstępie, poprzedzającym zasadniczą część słownikową, w dziale poświęconym omówieniu struktury słownika.

Jeżeli chodzi o sposób prezentacji danych językowych, litewskie słowniki gwarowe należą do typu słowników objaśniających, których główną funkcją jest wyjaśnienie, co znaczy i jak jest używana w gwarze ta lub inna jednostka leksykalna (szerzej o typach słowników zob. Jakaitienė, 2005, ss. 37–42). Ze swojej natury objaśniające są wszystkie litewskie słowniki gwarowe opublikowane do tej pory i omawiane w tym artykule. Ukierunkowanie semazjologiczne mają też polskie słowniki regionalne.

[2] Jerzy Bartmiński i Wojciech Chlebda w początkowym etapie badań nad językowym obrazem świata Słowian i ich sąsiadów sygnalizowali, że: „Analiza danych słownikowych pozwala mówić tylko o szczególnym «leksykograficznym obrazie świata», który należy porównać z obrazem odtworzonym na podstawie innych źródeł" (Bartmiński & Chlebda, 2008, s. 22).

[3] Na przykład na końcu *Zietelos šnektos žodynas* (Słownik gwary Zdzięcioła) dodany jest aneks, w którym znajdują się nazwy miejscowości używane przez ludność Zdzięcioła, imiona i nazwiska mieszkańców (ZtŽ, 1998, ss. 817–846).

Najważniejszym zadaniem tego typu słowników jest podawanie precyzyjnych informacji semantycznych.

Podstawowym pytaniem, jakie stawia sobie współczesna leksykografia gwarowa, jest kwestia ustalenia zasobu leksykalnego, jaki ma być zarejestrowany w słowniku. Zarysowują się dwie koncepcje co do makrostruktury słowników gwarowych: możliwie pełna, obejmująca całościowo zasób mowy mieszkańców wsi na danym obszarze, z włączeniem także wyrazów ogólnych, potocznych, specjalistycznych, nazw własnych, lub dyferencyjna, skupiająca się zasadniczo na słownictwie gwarowym, odzwierciedlającym kulturę ludową i realia życia wiejskiego.

Litewskie słowniki gwarowe są *pełne* lub *dyferencyjne* w zależności od przyjętej koncepcji gromadzenia bazy materiałowej. Takie same typy słowników są opracowywane również przez polskich leksykografów gwarowych, przy czym najbardziej obecnie preferowane i doceniane w środowisku naukowym są słowniki pełne.

2.1. Pełne słowniki gwarowe

W *pełnych słownikach gwarowych* podaje się wszystkie wyrazy używane w danej gwarze, nie tylko typowe słownictwo gwarowe, ale także wyrazy pochodzące z innych języków i odmian, a także nowsze lub zupełnie nowe[4]. Na podstawie takich słowników można odtworzyć całościowy obraz słownictwa używanego na danym obszarze oraz ustalić zasób jednostek mających już status archaizmów, co może być cenną informacją dla etymologów i historyków języka, wreszcie dostrzec osobliwości gwary na wszystkich poziomach języka. Takie słowniki dążące do udokumentowania polisemiczności i inwariantów jednostek gwarowych mogą też pomóc lingwistom w doprecyzowaniu geografii wyrazów, są również bogatym źródłem materiału do badania frazeologii gwarowej.

Litewskie *pełne słowniki gwarowe* zawierają zwykle nie tylko specyficzne słownictwo gwarowe (dialektyzmy), ale także słownictwo wspólnoodmianowe, wspólne dla gwary i języka ogólnego, potwierdzone w żywej mowie ludności wiejskiej oraz nazwy własne (poprzedzone gwiazdką *). Koncepcja pełnego udokumentowania leksyki używanej w danym regionie jest obecnie również stosowana przez polskich leksykografów gwarowych, o czym świadczą takie obszerne dzieła, jak: *Słownik gwar orawskich* (SGO), sporządzony przez Józefa Kąsia (2003, wydanie drugie dwutomowe, 2011; SGO, 2011) i tegoż badacza dwunastotomowy *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* (ILGKP, 2015–2019), liczący ponad 65 tysięcy artykułów

[4] Niekiedy błędnie zakłada się, że słowniki pełne są słownikami wielotomowymi, których celem jest usystematyzowanie całego słownictwa jednego dialektu, mniejsze objętościowo, zazwyczaj jednotomowe, bywają słowniki dyferencyjne, poświęcone słownictwu pewnego okresu lub określonej odmiany języka (Zubaitienė, 2014, s. 55). Wątpliwe jest, czy według objętości (jednotomowy czy wielotomowy) można oceniać typ i wartość dokumentacyjną słownika.

hasłowych, czy dziesięciotomowy *Słownik gwar Lubelszczyzny* (SGL, 2012–2022) opracowany przez Halinę Pelcową (2012–2022). Wyrazy ogólnopolskie uwzględnia w siatce haseł również *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (SGOWM, 1987–2021), ukazujący się od 1987 roku (aktualnie wydano 8 tomów). Do miana słowników całościowych pretenduje seria *Wielkopolskich słowników regionalnych*, które, według twórcy ich koncepcji, Jerzego Sierociuka, opisują mowę mieszkańców wsi na bardzo wąskim obszarze (jeden powiat lub okolice jednej miejscowości) jako konstrukt/kod złożony z wyrazów gwarowych, regionalnych, ogólnopolskich, wspólnodmianowych, potocznych, specjalistycznych, itp. (Kobus & Gniazdowski, 2018; Kobus & Stępień, 2018; Osowski, 2018a, 2018b, 2019). Według tej koncepcji nadrzędna jest przynależność słownictwa do danego pola tematycznego, a nie informacja, z jakiej odmiany wyrazy pochodzą.

Najważniejszym składnikiem w zasobie materiałowym litewskich słowników gwarowych jest, co oczywiste, słownictwo dialektalne, wyrazy specyficzne dla dialektu (gwary lub grupy gwar) i używane tylko w dialekcie, np. charakterystyczne dla mieszkańców południowej Auksztoty (Dzuków) dialektyzmy *praskrod* ‘na wyloť (DrskŽ, 1988, s. 280) czy *progula* ‘nieorane pole’ (DrskŽ, 1988, s. 284); *margablynis* ‘gruby placek z ornamentami, pieczony w określonej formie’ (ZanŽ, 2003–2006, t. 2, s. 124) w gwarze Zanavykai; *kratienė* ‘potrawa z kiszonej kapusty i ziemniaków’ (KzRŽ, 2008–2009, t. 1, s. 385), *losmas* ‘kłótnie’ (KzRŽ, 2008–2009, t. 1, s. 465) w gwarze Kozłowej Rudy; *stauburys* ‘kwitnąca roślina’ (ZtŽ, 1998, s. 62) w gwarze Zdzięcioła; *apvydžia* ‘miejsce, w którym rośnie chmiel’ (KpŽ, 2007–2013, t. 1, s. 59) w gwarze Kupiszek.

Do siatki haseł uwzględnianych w pełnych litewskich słownikach gwarowych należą też neosemantyzmy, czyli wyrazy różniące się znaczeniem od odpowiedników w języku ogólnym, np. wyraz *blauzdinė* ‘butelka wódki’ (ZanŽ, 2003–2006, t. 1, s. 149), używany przez mieszkańców zachodniej Auksztoty (kauniškiai – Kownianie), w ogólnym języku litewskim oznacza ‘skarpetę bez stopy, chroniącą przed zimnem, zadrapaniami, żylakami itp.’ (BLKŽ, 2013–obecnie). Używany w języku ogólnym leksem *mūšis* ‘zbrojne starcie, walka; bitwa’ w gwarze Kozłowej Rudy oznacza ‘cios, raz, uderzenie’ (KzRŽ, 2008–2009, t. 1, s. 525); z kolei ten wyraz w formie *mūšys* ‘walki zbrojne’ (KpŽ, 2007–2013, t. 2, s. 949) występuje w gwarze Zanavykai w znaczeniu ‘ilość masła z jednego ubijania’ (ZanŽ, 2003–2006, t. 2, s. 225). Wyrazy gwarowe mające inne odcienie znaczeniowe niż leksemy używane w języku ogólnym rejestrowane są też konsekwentnie w polskich słownikach regionalnych, np. ogólnopolska nazwa *bruzda* ‘1. wgłębienie; 2. zmarszczka; 3. podłużny rowek w ziemi’ w gwarze Kujaw i innych regionów oznacza ‘przedziałek we włosach’ (por. kujawskie *czesać się w bruzdę* ‘rozdzielać włosy pośrodku głowy’) i ‘rów odprowadzający wodę z pola niedrenowanego’ (SGKK, 2017, ss. 95–96).

2.2. Dyferencyjne słowniki gwarowe

Litewskie *dyferencyjne słowniki gwarowe* ukierunkowane są na rejestrowanie specyficznego słownictwa, które różni się od leksyki języka ogólnego. Takie słowniki zawierają tylko część leksyki używanej na danym obszarze, ale mogą pokazywać różnice między gwarą a językiem ogólnym oraz leksykograficznie przetwarzać i uwydatniać słownictwo nieznane językowi ogólnemu, aktywnie używane obecnie lub kiedyś w gwarze. Najważniejszymi kryteriami doboru w tego typu słownikach jest geografia wyrazów, określony areał występowania leksemów gwarowych.

Pierwszy dyferencyjny słownik opracował na Litwie Vytautas Vitkauskas. Był to *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas* (DūnŽ, 1976). Obejmuje on słownictwo mieszkańców południowego skrawka północno-wschodniej Żmudzi (dūnininkai), na którym to obszarze zgrupowane są gwary żmudzkie wykazujące wspólne cechy fonetyczne i morfologiczne. Do opracowania słownika posłużyło jedno źródło porównawcze – ogólny język litewski, niezależnie od tego, czy wyraz był powszechnie używany, czy nie. Dodatek do słownika – rejestr – zawiera listę wyrazów, wspólnych z językiem ogólnym, które, zdaniem V. Vitkauskasa, niedawno pojawiły się w gwarze, często są znane na całym litewskim obszarze gwarowym lub przynajmniej na znacznej jego części (DūnŽ, 1976, ss. 464–559). Celem autora wspomnianego słownika dyferencyjnego było ukazanie nie tylko słownictwa charakterystycznego dla jednej gwary, ale także sytuacji leksykalnej gwar żmudzkich, funkcjonowania dawnej leksyki w warunkach współczesnego życia. Kartoteka słownika składa się z 50 tysięcy kart, zapisanych z nagrań rozmów z informatorami starszej generacji w latach 1954–1971.

Słownikiem dyferencyjnym, również dokumentującym słownictwo gwar żmudzkich, jest *Kretingos tarmės žodynas* (Słownik gwarowy Kretyngi; KrtnŽ, 2011). Zarejestrowano tu leksykę dialektalną mieszkańców zachodniego krańca północno-zachodniej Żmudzi (kretingiškiai), zapisaną w latach 1945–1952.

Kolejnym litewskim słownikiem gwarowym, klasyfikowanym jako dyferencyjny, jest *Daukšių krašto žodynas* (Słownik okolic Dauksz; DkšŽ, 2002). Jego bazę materiałową stanowi słownictwo gwary okręgu mariampolskiego (tj. mieszkańców południowo-zachodniej Auksztoty), które różni się od języka ogólnego (formą, znaczeniem, użyciem) i pozwala dostrzec osobliwe cechy gwarowe.

Dyferencyjne litewskie słowniki gwarowe są zatem cennym źródłem materiału dla językoznawców zainteresowanych geografią wyrazową i analizą specyficznych dialektyzmów, które, jako jednostki całkowicie odrębne od systemu leksykalnego języka ogólnego, zachowują nadal żywotność na obszarach występowania konkretnych gwar, jak np. żmudzkie: *pylė* ‘kaczka’ (KrtnŽ, 2011, s. 295), *pašliudnus* ‘pochyły, spadzisty’ (KrtnŽ, 2011, s. 285), *blerbėtuvas* ‘szeroka szata’ (DūnŽ, 1976, s. 48), *brėkšti* ‘ściemniać się’ (DūnŽ, 1976, s. 52), *snopa* ‘niedorajda, gapa’ (DūnŽ, 1976, s. 340).

Tworzenie słowników dyferencyjnych budzi wśród polskich leksykografów gwarowych różne zastrzeżenia. Podstawowy zarzut dotyczy tego, że takie opracowania prezentują wybiórczy, zubożony obraz gwary. Nie jest tajemnicą, że zasób haseł w słownikach dyferencyjnych jest zawsze rezultatem selekcji materiału i świadomego wyboru jednostek słownikowych przez leksykografa. Jednak zarzut subiektywizmu i arbitralności w kwestii rejestrowania bądź pomijania konkretnych środków językowych w takich słownikach jest zasadniczo krzywdzący, bo przyjmowane rozumienie dyferencyjności jest na tyle szerokie, że oddaje bogactwo ludowego oglądu świata i regionalnej kultury. Taka koncepcja dyferencyjności jest realizowana w aktualnie opracowywanym *Słowniku gwary i kultury Kujaw* (SGKK, 2017). Słownikiem dyferencyjnym, przejrzyście i konsekwentnie skonstruowanym, jest dwutomowy *Słownik gwar małopolskich* (SGM, 2016–2017) pod redakcją Jadwigi Wronicz, ale tu również odzwierciedla się szerokie pojmowanie dyferencyjności, bo uwzględniane są w siatce haseł nie tylko specyficzne dialektyzmy małopolskie, ale też i słownictwo gwarowe wspólne dla Małopolski i innych regionów. Leksyka zarejestrowana w słownikach dyferencyjnych nie wypacza obrazu gwary, lecz pomaga, ze względu na swoją specyfikę, lepiej zrozumieć historię lokalną, warunki życia i pracy miejscowej ludności, jej obyczajowość, cechy mentalne i postawy, słowem, przynosi dane językowe, które są kulturowo relewantne. Mniejsza objętość tych słowników w porównaniu z wielotomowymi dziełami leksykograficznymi nie może rzutować negatywnie na ocenę ich wartości poznawczej (por. przypis 4).

3. Układ haseł i ich mikrostruktura

3.1. Układ alfabetyczny, alfabetyczno-gniazdowy czy tematyczny?

Hasła w korpusie litewskich słowników gwarowych mają zwykle układ alfabetyczny. Jednak nie we wszystkich słownikach ta zasada jest konsekwentnie przestrzegana. We wstępach wielu z nich podkreśla się, że „w słowniku na ogół stosuje się zasady *Lietuvių kalbos žodynas* (Słownik języka litewskiego)" (VdšŽ, 2014, s. XL), co oznacza, że wyrazy są ułożone alfabetycznie i w sposób gniazdowy. Na przykład, czasowniki prefigowane, mające zniuansowane odcienie znaczeniowe, umieszczane są na dalszych pozycjach w artykułach hasłowych, rejestrujących jako hasło główne czasownik bez prefiksów.

Pojawiły się już także opracowania, w których w przeciwieństwie do *Lietuvių kalbos žodynas* (Słownik języka litewskiego; LKŽe, 1941–2002/2005, 1941–2002/2018) i wielu innych słowników gwarowych odstąpiono od gniazdowego przedstawiania w jednym artykule hasłowym form podstawowych i derywatów, tj. rejestrowania

czasowników razem z postaciami prefigowanymi, przysłówków odprzymiotnikowych z przymiotnikami czy zdrobnień odrzeczownikowych z rzeczownikami. W słownikach *Pietinių pietų aukštaičių žodynas* (Słownik mieszkańców południowej Auksztoty; PPAŽ, 2016–2019), *Vidiškių šnektos žodynas* (Słownik gwary Widziszek; VdšŽ, 2014) wszystkie wyrazy są ułożone konsekwentnie alfabetycznie, dzięki czemu uniknięto sztucznego tworzenia gniazd, np. ustalania formy podstawowej czasowników, których nie używa się w postaci bezprefiksalnej. W *Kaltanėnų šnektos žodynas* (Słownik gwary Kołtynian) przysłówki odprzymiotnikowe pojawiają się przy przymiotnikach, od których pochodzą. Niektóre przysłówki, o nieregularnej budowie, rejestrowane są jako odrębne hasła, np. *po tam* 'potem, później' (KltŽ, 2008, s. 224), *pagali* 'jeden na jednym końcu, drugi – na drugim' (KltŽ, 2008, s. 196), *iš padilbų* 'krzywo' (KltŽ, 2008, s. 89).

W polskiej leksykografii gwarowej również dominuje współcześnie tendencja do opracowywania słowników o układzie alfabetycznym, a nie tematycznym, gdyż pozwala to na uniknięcie różnych problemów przy kwalifikowaniu materiału do poszczególnych pól tematycznych. Za wzorzec bardzo precyzyjnie pomyślanego układu tematycznego należy uznać *Słownik gwar Lubelszczyzny* (SGL, 2012–2022), stworzony przez Halinę Pelcową, w którym każdy z dziesięciu wydanych tomów poświęcony jest słownictwu z danego kręgu tematycznego. Takie ambitne przedsięwzięcie było możliwe do zrealizowania, gdyż badaczka dysponowała bardzo bogatą bazą materiałową, w tym potocznymi tekstami gwarowymi, gromadzonymi przez wiele lat, dokumentującymi niemal wszystkie obszary życia wiejskiego. W obrębie każdego działu tematycznego (tomu) SGL (2012–2022) zastosowany został układ alfabetyczny. Opracowaniami tematycznymi są wspomniane już wyżej słowniki z serii *Wielkopolskich słowników regionalnych*, ale dobór haseł, jaki przyjęto np. w *Słownikach języka mieszkańców powiatu kolskiego*, zatytułowanych *Gospodarz* i *Gospodyni* (Osowski, 2018a, 2018b), sprawia czasami wrażenie arbitralności. Cały materiał, który został podzielony na dwa tomy, kwalifikuje się przecież do takich pól tematycznych, jak *rolnictwo*, *praca*, *dom*, a więc podział na zajęcia kobiet i mężczyzn, gdy wiele czynności w gospodarstwie wykonują przecież wspólnie, jest nieco sztuczny. Litewskie słownikarstwo gwarowe prób konstruowania słowników tematycznych jak dotąd nie podejmowało.

3.2. Postać hasła głównego, budowa artykułu hasłowego, sposoby definiowania

Istotną, choć czasami kłopotliwą, kwestią dla słownikarza gwarowego, który dysponuje bogatym materiałem leksykalnym, odzwierciedlającym zarazem różnorodne cechy systemowe gwary, jest ustalenie postaci hasła głównego. W słownikach litewskich hasłem nadrzędnym jest zwykle pojedynczy wyraz w zapisie uproszczonym

z zaznaczonym akcentem, natomiast w niektórych polskich słownikach hasło może mieć postać związku wyrazowego (frazeologizmu), a także, co odnosi się do opisu haseł werbalnych, występuje w postaci par aspektowych (np. w Osowski, 2018a, 2018b; SGKK, 2017), a nawet triad aspektowych, obejmujących czasowniki niedokonane, dokonane i iteratywne (wielokrotne), np. *brusić* ndk – *zabrusić* dk – *brusiować* iter 'ostrzyć coś, zwłaszcza kosę, nóż *osełką* lub na *brusku*' (SGO, 2011, t. 1, s. 57).

Umieszczanie frazeologizmów jako odrębnych haseł w niektórych polskich słownikach gwarowych jest wzorowane na praktyce leksykograficznej rejestrowania nie tylko pojedynczych leksemów, ale także wielowyrazowych jednostek języka, zastosowanej po raz pierwszy w *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod red. Bogusława Dunaja (Dunaj, 1996). Związki wielowyrazowe jako hasła równoprawne względem leksyki jednowyrazowej (por. Chlebda, 2010, s. 140; Mędelska & Marszałek, 2020, ss. 3–4) są bardzo licznie reprezentowane w słownikach autorstwa Józefa Kąsia, np. obok jednowyrazowego hasła w postaci czasownika DOSTAĆ II, potwierdzonego w gwarach orawskich w czterech znaczeniach, jako samodzielne hasła ujęte są frazeologizmy, w których jest użyty wskazany czasownik: *dostać* (kogosik) *do gárzci* 'przyłapać kogoś na czymś i mieć nad nim przewagę', *dostać po zymbak* 'zostać zbitym', *dostać strach* 'zacząć się bać', *dostać wilka* 'siedząc dłużej na zimnym kamieniu lub zimnej ziemi, nabawić się zapalenia korzonków nerwowych', *dostawać – dostać chrobáka do głowy* 'o owcy: wpadać w chorobę objawiającą się nieustannym kręceniem się w kółko', *dostawać – dostać fijoła* 'zaczynać się zachowywać tak jak człowiek chory psychicznie; wariować' i in. (SGO, 2011, t. 1, ss. 190–191). Konsekwentnie w leksykonach opracowanych przez Józefa Kąsia stosowany jest na końcu artykułu hasłowego leksemu, który jest składnikiem związków wielowyrazowych, mających metaforyczny bądź niemetaforyczny status znaczeniowy, odsyłacz *zob. fraz*. Frazeologizmy jako odrębne hasła ujmuje również *Słownik gwary i kultury Kujaw*, np. *dziewuszyskie porodzynie* 'dziecko nieślubne' (SGKK, 2017, s. 210); *baba się powiesiła* 'o porywistym wietrze, który kręci kłęby piasku na drodze' (SGKK, 2017, s. 50); *dostać ała* czy *dostać szplina* 'stracić rozum, ogłupieć, zwariować' (SGKK, 2017, s. 175).

Materiał frazeologiczny jest również obficie rejestrowany w litewskich słownikach gwarowych, ale jest on umieszczany w dalszej kolejności w strukturze opisu danego leksemu hasłowego i sygnalizowany znakiem rombu (♦ lub ◊), np. *kai žirniais sienon* (jak grochem o ścianę) 'nie wywiera wrażenia' (KltŽ, 2008, s. 429), *čiortas žino* (czort wie) 'nikt nie wie', *duoti velnių* (dać diabłów) 'zbesztać' (ZanŽ, 2003–2006, t. 3, s. 621), *samtį pervesti* (przenieść chochlę) 'przenieść, przekazać gospodarowanie' (ZanŽ, 2003–2006, t. 3, s. 644), *ožio uodegą laikyti* (trzymać kozła za ogon) 'zostać starym kawalerem' (ZanŽ, 2003–2006, t. 2, s. 12), *į ožio ragą suriesti* (w kozi róg skręcić) 'zubożyć' (KzRŽ, 2008–2009, t. 2, s. 174).

Ustalanie znaczeń wyrazów hasłowych w słownikach gwarowych opiera się przede wszystkim na materiale empirycznym, ale bez włączania do definicji *in*

extenso objaśnień podawanych przez rozmówców. Znaczenia są podawane w sposób przystępny, bez nadmiaru scjentyzmu i określeń metajęzykowych. Stosowane są, zarówno w słownikach litewskich, jak i polskich, trzy, utrwalone w tradycji leksykograficznej, sposoby definiowania znaczeń: opisowy, synonimiczny i referencyjny. W litewskich opracowaniach gwarowych najczęściej wykorzystywany jest typ pierwszy (Jakaitienė, 2005, s. 79). W praktyce w polskich słownikach gwarowych preferowane są definicje realnoznaczeniowe i synominimiczne, czasami stosowana jest definicja mieszana, zawierająca opis desygnatu i synonim – ogólnopolski odpowiednik nazwy gwarowej. W niektórych słownikach litewskich (np. DrskŽ, 1988; LzŽ, 1985; ZtŽ, 1998) definicję zastępuje się odesłaniem *kaip bk* (pol. *jak w języku ogólnym*), wskazującym na to, że w gwarze pierwsze i często najogólniejsze znaczenie wyrazu jedno- lub wieloznacznego jest zbieżne z pierwszym znaczeniem wyrazu, występującego w języku ogólnym[5]. Schematyczny sposób definiowania leksemów hasłowych przez odsyłanie do odpowiedników ogólnopolskich występuje również w słownikach opracowanych przez Józefa Kąsia. Definicja wyrażona formułą *w znaczeniu ogólnopolskim* jest stosowana wówczas, gdy hasło jest tożsame z leksemem ogólnopolskim pod względem brzmieniowym i semantycznym (pierwszym, podstawowym dla polszczyzny ogólnej), np. *buhaj* w znaczeniu ogólnopolskim (SGO, 2011, t. 1, s. 63), *kolor* w znaczeniu ogólnopolskim (SGO, 2011, t. 1, s. 453), *pies* I w znaczeniu ogólnopolskim (SGO, 2011, t. 2, s. 31). Schemat ‘ogpol. …’ zastępuje z kolei definicję opisową, gdy wyraz gwarowy jest tożsamy z leksemem ogólnopolskim pod względem znaczenia, a różni się tylko systemową cechą gwarową, np. *carownik* ‘ogpol. czarownik’ (SGO, 2011, t. 1, s. 75), *dłóń* ‘ogpol. dłoń’ (SGO, 2011, t. 1, s. 161); *jesiyń* ‘ogpol. jesień’ (SGO, 2011, t. 1, s. 188), *palować* 1. ‘ogpol. palić’ (SGO, 2011, t. 2, s. 20). Trzeci sposób schematycznego definiowania polega na zastosowaniu formuły *to samo co*…., wykorzystywanej do opisu leksemu (lub jego konkretnego znaczenia) przez odesłanie do jednostki synonimicznej, np. *antobus* ‘to samo co *autobus*’ (SGO, 2011, t. 1, s. 9), *kiscone mlyko* to samo co *kwaśne mlyko* (SGO, 2011, t. 1, s. 431). Słowniki Józefa Kąsia prezentują też cenne rozwiązania w zakresie konstruowania definicji ekspresywizmów i emocjonalizmów gwarowych.

Znaczenia polisemicznych leksemów hasłowych są numerowane cyframi arabskimi. W polskich, jak i litewskich opisach leksykograficznych zaznacza się dążenie do podawania w pierwszej kolejności znaczeń powszechniejszych lub zbieżnych z językiem ogólnym, a w dalszej – rzadkich i ograniczonych terytorialnie. Pewnej dozy arbitralności w tym zakresie nie da się uniknąć. Znaczenia są ilustrowane

[5] Według Janiny Švambarytė-Valužienė, szablonowa formułka *kaip bk* (*jak w języku ogólnym*) określa tożsamość pól semantycznych wyrazów. W wyniku takiego odniesienia słowniki gwarowe nabierają charakteru normatywnego, a baza znaczeń wyrazów ulega ciągłym zmianom. Takie odesłanie niweluje charakterystyczne wyłącznie dla dialektu czy gwary cechy semantyczne, stylistyczne lub inne znaczenia wyrazów (Švambarytė-Valužienė, 2006, s. 261).

w zależności od zasobu zgromadzonego materiału obszerniejszymi kontekstami i kolokacjami. W niektórych słownikach litewskich w tym samym artykule hasłowym podawane są też regularnie tworzone derywaty od wyrazu podstawowego, takie jak zdrobnienia rzeczowników, np. *obelis – obeliūtė*, *obelaitė* (pol. jabłoń – jabłonka), *karvė – karvytė*, *karvutė*, *karvelė* (pol. krowa – krówka), czasowniki prefigowane lub zwrotne i in. Rzeczowniki, przymiotniki i liczebniki, które wykazują istotne różnice pod względem formalnym (budowa, brzmienie) i gramatycznym (liczba, rodzaj), są podawane w osobnych hasłach.

Jeśli wyraz jest regularnym derywatem, to zamiast definicji opisowej stosuje się w litewskiej leksykografii gwarowej technikę odesłania do częściej używanego wyrazu podstawowego przy użyciu skrótu *žr.* (*žiūrėk*), co odpowiada polskiemu odsyłaczowi *zob.* (*zobacz*). Wykorzystywany bywa także znak (→) odsyłający do odpowiedniego znaczenia wyrazu podstawowego, np. *klausymas* sm. (1) → *klausyti* (2) (pol. *słuchanie* rzecz. r. m. (1) → *słuchać* 2) (ŠvakžŽ, 2014–2015, t. 1, s. 311); *aukštyn* adv. → *aukštas* (pol. *do góry* przysłówek → *wysoki*) (ŠvakžŽ, 2014–2015, t. 1, s. 36). Takie rozwiązania są też obecne w polskich słownikach gwarowych, por. np. *chraplawo* przysł. od przym. *chraplawy* (SGO, 2011, t. 1, s. 101). Odsyłacze w postaci strzałki w *Wielkopolskich słownikach regionalnych* kierują z kolei od wariantu fonetycznego wyrazu do hasła szeregowego, zapisanego w pierwszej kolejności w postaci ogólnopolskiej, np. *hoczyk* → *haczyk* (Osowski, 2018a, s. 101), *dóm* → *dom*, *drapok* → *drapak* (Osowski, 2018b, s. 57). Warianty fonetyczne leksemów hasłowych są rejestrowane w SGKK jako podhasła i wyróżniane innym krojem czcionki niż hasło główne, a w porządku alfabetycznym umieszczane jest hasło odsyłaczowe typu **chynchy** zob. **CHĘCHY 2** ‘zarośla przy małych zbiornikach wodnych; krzaki, chaszcze’ (SGKK, 2017, s. 114).

Niektóre polskie słowniki gwarowe o nachyleniu etnolingwistycznym mają odsyłacze, które sygnalizują związki między nazwami ekwiwalentnymi (synonimami) i zbliżonymi znaczeniowo, należącymi do tego samego pola znaczeniowego, np. CIURA ‘człowiek nierozgarnięty, nieobyty; niedorajda’, por.[ównaj] *ciaparda*, *ćwok*, *drąg* 3, *gamajda*, *gęsiarek*, *gęsiarz* 2, *gielejza*, *gmyrek*, *grajda*, *grajdała*, *gułaj* (SGKK, 2017, s. 139); PARZYBRODA ‘grzyb – szmaciak gałęzisty, *Sparassis crispa*’, por. *babie uszy*, *baranie rogi*, *broda*, *harach*, *kobyle wargi*, *kozia broda*, *kozia bródka*, *kozie rogi*, *koziobródka*, *płaskorz*, *siedzuń* (SGL, 2012–2022, t. 5, s. 346). W *Słowniku gwar orawskich* synonim wraz z lokalizacją geograficzną podawany jest po informacjach geograficznych, dotyczących danego znaczenia, a kolejność synonimów wyznaczana jest powszechnością ich występowania lub układem alfabetycznym, np. TARAJKA ‘drewniany przyrząd do mieszania płynów, zwykle zsiadłego mleka lub półpłynnych potraw, sporządzana zazwyczaj z uciętego wierzchołka świątecznej choinki’ [*chabarka*, *chaberka*, *terlica*, *tyrlica*, *tyrlicka*, *rogác*, *rogálka*, *rogowac*, *rohálka*, *miysák*] (SGO, 2011, t. 2, s. 476; pominięto tu z braku miejsca lokalizację nazw, ale zachowano kolejność synonimów według częstotliwości użycia).

3.3. Dane gramatyczne i etymologiczne

Informacje gramatyczne we wszystkich litewskich słownikach gwarowych są prezentowane podobnie i szczegółowo (Sakalauskienė, 2014, s. 150). Charakterystykę gramatyczną podaje się przy użyciu skrótów terminów łacińskich przy każdym wyrazie hasłowym (ŠvakžŽ, 2014–2015, t. 1, s. XXVII). Stosowane są następujące oznaczenia części mowy i przysługujących im kategorii gramatycznych: rzeczownik jest sygnalizowany przez *s.* (*substantivum*), jednocześnie wskazywany jest jego rodzaj gramatyczny: *sm.* – *substantivum masculinum* (rzeczownik rodzaju męskiego), *sf.* – *substantivum femininum* (rzeczownik rodzaju żeńskiego), *smob.* – *substantivum mobile* (rzeczownik wspólnorodzajowy, męski i żeński), *scom.* – *substantivum commune* (rzeczownik pospolity); *adj.* – *adjectivum* (przymiotnik), *pron.* – *pronomen* (zaimek), *num.* – *numerale* (liczebnik), *adv.* – *adverbium* (przysłówek), *interj.* – *interjectio* (wykrzyknik), *prt.* – *particula* (partykuła), *conj.* – *conjunctio* (spójnik).

Rzeczowniki są zapisywane w mianowniku liczby pojedynczej, np. *daugumas* sm. sing.[ularis] 'większa część czegoś' (KzRŽ, 2008–2009, t. 1, s. 127), *cukrus* sm. sing. 'cukier' (DrskŽ, 1988, s. 50), wyjątek stanowią pluralia tantum, mające tylko postać liczby mnogiej, np. *ataudai* sm. pl.[uralis] 'nici do tkania' (KpŽ, 2007–2013, t. 1, s. 82), *liepukai* sm. pl. 'kwiaty lipy' (KzRŽ, 2008–2009, t. 1, s. 447), *užrauktuvės* sf. pl. 'koniec, zakończenie' (ZanŽ, 2003–2006, t. 3, s. 540).

W przypadku czasowników podawane są podstawowe formy, przechodniość i in. W większości słowników przechodniość *tr.* (*verbum transitivum*) i nieprzechodniość *intr.* (*verbum intransitivum*) wskazuje się zamiast oznaczenia części mowy, jako że ta cecha jest charakterystyczna tylko dla czasowników. Niektóre słowniki (na przykład KzRŽ, 2008–2009) zawierają oznaczenie *v.* (*verbum*) i wskazanie przechodniości. Niekiedy we wstępie do słownika jest mowa o odstąpieniu od wskazywania przechodniości lub nieprzechodniości (ŠvakžŽ, 2014–2015, t. 1, s. XXVII).

W opisie liczebników i zaimków wskazuje się nie tylko część mowy, ale także określa się ich typy, np. *šešiasdešimt* 'sześćdziesiąt' num. card. ind. – *numerale cardinale indeclinabile* (liczebnik główny nieodmienny) (ZanŽ, 2003–2006, t. 2, s. 265), *keturiolika* 'czternaście' num. card. (DrskŽ, 1988, s. 149), *devintas*, *-a* 'dziewiąty, -a' num. ord. – *numerale ordinale* (liczebnik porządkowy) (KpŽ, 2007–2013, t. 1, s. 395), *daug kas* 'wielu' pron. indef. – *pronomen indefinitum* (zaimek nieokreślony) (KzRŽ, 2008–2009, t. 1, s. 127).

W polskich słownikach regionalnych stosuje się wyłącznie rodzimą terminologię gramatyczną, co z pewnością ułatwia korzystanie z nich osobom spoza kręgu językoznawców. Pełną charakterystykę gramatyczną mają hasła w słownikach Józefa Kąsia (SGO, 2011; ILGKP, 2015–2019), wskazywana jest zawsze odpowiednim skrótem część mowy, rodzaj gramatyczny rzeczownika, podawane są postaci bądź końcówki wybranych form fleksyjnych imiennych części mowy w liczbie pojedynczej

i mnogiej, sygnalizowany jest też brak liczby mnogiej, przy hasłach przymiotnikowych odnotowywana jest forma stopnia wyższego, określany jest zawsze aspekt w przypadku czasowników i przytaczane wybrane formy osobowe i imiesłowy, wreszcie wskazywane wzorce odmiany, deklinacji i koniugacji przez odwołania do paradygmatów ujętych w formie tabel w części wstępnej słownika, np. CHRAPKA *rz.*[eczownik] *ż IVb*, *CMc. lp ~pce*, *D. lm ~pek* 'ciężkie zapalenie płuc' (SGO, 2011, t. 1, s. 101), KOPYRTAĆ cz.[asownik] *ndk Id*, *~rcym*, *~rces*, *~rce*, *~rco*, *kopyrc* ‖ *IIIa*, *~tám*, *~tás*, *~tá*, *~tajo*, *~táj*, *~any* – KOPYRTNÓĆ *dk Io*, *~nym*, *~nies*, *~nie*, *~no*, *~ni*, *~niół*, *~tła*, *~niony* 1. 'siłą zmieniać pozycję pionową czegoś, kogoś na pozycję poziomą; przewracać'; 2. 'żartobliwie: wypijać kieliszek alkoholu' (SGO, 2011, t. 1, s. 462); WTYRAZKI *przysł.*[ówek] 'akurat wtedy' (SGO, 2011, t. 2, s. 607); ZYRNY *przym.* [iotnik] *Ia*, *~nijsy* 'o zwierzęciu: taki, który dużo je i nie przebiera w jedzeniu' (SGO, 2011, t. 2, s. 775).

Zakres wykorzystania danych gramatycznych w innych polskich słownikach zasadniczo nie jest tak rozbudowany jak powyższy, podawane są głównie informacje o specyficznych cechach morfologicznych (np. braku liczby pojedynczej lub mnogiej) czy o utrwaleniu w czynnym zasobie użytkowników konkretnych form fleksyjnych, np. w *Słowniku gwar Lubelszczyzny* końcowym elementem w strukturze artykułu hasłowego jest podawanie postaci udokumentowanych w cytatach, przykładowo w haśle *dunaj* 'kolęda zalotna śpiewana pannom z powtarzanymi w refrenie słowami *na dunaj*' odnotowane zostały formy D. lp. *dunaja* i D. lm. *dunajów* (SGL, 2012–2022, t. 10, s. 122).

W litewskich słownikach gwarowych, zwykle po wyrazie hasłowym i jego głównych formach, występuje informacja o pochodzeniu leksemu, podawana najczęściej w nawiasach. Kwalifikatorem *sv*. lub *svet*. sygnalizowany jest wyraz obcego pochodzenia, *sl*. – zapożyczenie z języków słowiańskich, *germ*. – zapożyczenie z języków germańskich, *la*. lub *lat*. – zapożyczenie z języka łotewskiego, *hibr*. – hybryda, której jeden element ma pochodzenie litewskie, a drugi nielitewskie. W niektórych słownikach (takich jak DvŽ, 2005–2010) w celu objaśnienia genezy zapożyczenia podawany jest w nawiasach stosowny odpowiednik z języka dawcy.

W polskich słownikach regionalnych podawanie tego typu informacji etymologicznych jest rzadkością, germanizmy i ich podstawy wskazywane są jedynie na końcu artykułów hasłowych w SGOWM (1987–2021) i SGKK (2017). Elementy zapożyczone z języka i dialektów niemieckich są uwzględniane i objaśniane w słownikach gwar śląskich (według nowej terminologii lektu śląskiego; por. Hentschel i in., 2022), ale te opracowania nie są przedmiotem komparacji w tym artykule. Zapożyczenia z różnych języków i gwar są też wskazywane w strukturze haseł słowników polszczyzny gwarowej z Litwy, Białorusi, Łotwy, ale budowa i zasób materiałowy tych słowników to również temat zasługujący na odrębne omówienie.

3.4. Informacje na temat zróżnicowania chronologicznego i pokoleniowego słownictwa gwarowego

Godne podkreślenia jest wykorzystywanie w praktyce leksykograficznej litewskich słowników gwarowych kwalifikatora *nj.*, sygnalizującego jednostki nowe w zasobie leksykalnym gwar danego regionu. Liczne oznaczenia socjalne, informujące o chronologii słownictwa gwarowego i jego zróżnicowaniu pokoleniowym, zostały zastosowane przez Józefa Kąsia w słownikach gwar Orawy i Podhala (SGO, 2011; ILGKP, 2015–2019). Status nazwy precyzują tu kwalifikatory: *daw. – dawne*; *star. – starsze*; *now – nowe*, *nowsze*; *rzad – rzadkie*; *pok. III – pokolenie najstarsze.*

3.5. Wykorzystanie tekstów folkloru

W litewskich słownikach gwarowych do zilustrowania postaci leksemów i ich znaczeń wykorzystywane są m.in. cytaty z różnych gatunków folkloru. Przykłady z pieśni i bajek oznaczane są skrótami *d.* – piosenka, *ps.* – bajka, np. *Kur upelis teka, šapalėlius neša, ti mergyte lelijyte baltų žųsį peša* (Tam, gdzie płynie potok, klenie niesie, tam dziewczyna jak lilia skubie białą gęś) (d.) (VdšŽ, 2014, s. 349); *Tada žmogžudys paaiškino, kad kaip jis pareis, kad ji jam surištų rankas pustolke* (Wtedy morderca wyjaśnił, że jak przyjdzie, niech ona zwiąże mu ręce motkiem nici) (ps.) (KzRŽ, 2008–2009, t. 2, s. 548). Przysłowia, powiedzenia, zagadki i porównania podawane są po kwalifikatorze ∧, np. *Kai meška*, *i iš daikto* (iš vietos) *nestraukia* (Gdy niedźwiedź nie rusza się z rzeczy (z miejsca)) (KltŽ, 2008, s. 170), *Laižosi kai katinas, kiaulės patrakus prarijęs* (Oblizuje się jak kot, który połknął świńskie patrochy) (ZanŽ, 2003–2006, t. 2, s. 18), *liežuviu prūdo neišlaksi* (językiem stawu nie wypijesz) ‘o człowieku, który mówi dużo i bez sensu’ (ZanŽ, 2003–2006, t. 2, s. 21), *iš žodžių košės nevirsi* (ze słów kaszy nie ugotujesz) (KzRŽ, 2008–2009, t. 2, s. 549). Zagadki (i ich rozwiązania) zapisuje się w słownikach na kilka sposobów: za pionową kreską i w nawiasach okrągłych mniejszą czcionką, np. *raudonas gaidelis po žemi miega* | *burokėlis* (czerwony kogut pod ziemią śpi | burak) (PPAŽ, 2016–2019, t. 1, s. 146), *ataina ponas* | *raudonas žiponas* (sliekas) (przychodzi pan | czerwony żupan (dżdżownica)) (KltŽ, 2008, s. 429).

Materiał ilustracyjny czerpany z różnych gatunków folkloru, pieśni, legend, podań, gawęd, bajek, oracji weselnych, zagadek, przywołówek wielkanocnych (w SGKK, 2017) jest również obficie wykorzystywany w polskich słownikach regionalnych o ukierunkowaniu etnolingwistycznym. Całe strofy pieśni są przywoływane jako konteksty w opisie poszczególnych jednostek gwarowych w ILGKP (2015–2019).

3.6. Wykorzystanie map i materiałów ikonograficznych

W większości, ale nie we wszystkich litewskich słownikach gwarowych podaje się mapę obszaru występowania dialektu lub gwary, np. tak jest w przypadku PPAŽ (2016–2019), KltŽ (2008), DvŽ (2005–2010), KzRŽ (2008–2009), ZanŽ (2003–2006), ZtŽ (1998), ŠvakžŽ (2014–2015). Niektóre słowniki zawierają fotografie eksploratorów (ZtŽ, 1998) i informatorów (ZtŽ, 1998) oraz faksymile rękopisu (KrtnŽ, 2011). Zasięgu terytorialnego gwary w postaci mapy nie zawiera KpŽ (2007–2013) czy DūnŽ (1976).

Nie stosuje się natomiast w litewskiej leksykografii gwarowej łączenia technik leksykograficznych i atlasowych (praktykowanych, np. w *Słowniku gwar Lubelszczyzny*) oraz uzupełniania konkretnych artykułów hasłowych mapami leksykalnymi i materiałami ikonograficznymi. Mapa i ilustracja powinny – zdaniem Haliny Pelcowej (Pelcowa, 2021, s. 277) – zostać wkomponowane w hasło, zgodnie z założeniem pozwalającym na pełne wykorzystanie informacji geograficznych, a jednocześnie na uchwycenie miejsca danego leksemu w strukturze gwarowej regionu z wszechstronną wizualizacją desygnatu.

Bogate materiały ikonograficzne o charakterze etnograficznym wykorzystywane są w słownikach opracowanych przez Józefa Kąsia (por. Kąś, 2021), np. ILGKP (2015–2019) zawiera 6265 ilustracji, w tym zdjęć z oznaczonymi nazwami gwarowymi części składowych przedmiotów o złożonej budowie. Ilustracje pomagają współczesnemu czytelnikowi, zwłaszcza młodszej generacji, nieznającej już dawnych realiów wiejskich, pojąć jak wyglądał dany artefakt. Wizualizacje, uzupełniające treści definicji, są też zaletą *Słownika gwar Lubelszczyzny*, jak też opracowań z serii *Wielkopolskich słowników regionalnych.*

3.7. Zasady doboru i zapisu ilustracji tekstowych

Cytaty, dokumentujące znaczenia leksemów hasłowych w litewskich słownikach gwarowych, są różnej objętości, ale konsekwentnie podawane w zapisie fonetycznym, odzwierciedlającym wszystkie cechy wymowy gwarowej, łącznie z akcentuacją.

W najnowszej polskiej leksykografii gwarowej zdecydowanie dominuje tendencja do stosowania zapisu standaryzowanego, uproszczonego, z wykorzystaniem znaków występujących w polskiej ortografii. Warto w tym kontekście przywołać stanowisko Józefa Kąsia (Kąś, 2014, s. 24), który stwierdza, że „dążność do wiernego oddania w słowniku wymowy gwarowej, mająca przydać naukowego charakteru słownikowi, staje się na ogół przeszkodą odstraszającą potencjalnego czytelnika spoza kręgu fachowców".

Co do doboru ilustracji tekstowych, pożądane jest wykorzystywanie obszerniejszych cytatów, jeśli tylko leksykograf dysponuje bogatą bazą potocznych tekstów

gwarowych, gromadzoną przez wiele lat od rozmówców w różnym wieku. Rozbudowane ilustracje tekstowe, przywoływane np. w SGO (2011), ILGKP (2015–2019), SGL (2012–2022), dostarczają cennych danych etnolingwistycznych. Ważne poznawczo są również cytaty podawane w SGOWM (1987–2021), pochodzące z rękopisów dialektologów (tzw. zeszytów), rękopisów autochtonów (pamiętników) i źródeł drukowanych. Obficie z zapisów etnografów i tekstów folkloru korzysta SGKK (2017).

4. Wnioski płynące z komparacji polskich i litewskich słowników gwarowych i prognozowanie przyszłości takich opracowań

Z analizy litewskich słowników gwarowych wynika, że najczęściej przygotowywane są pełne słowniki. Wybór takiej koncepcji opisu leksykograficznego jest zapewne podyktowany chęcią pokazania obrazu całości słownictwa gwary/dialektu na wszystkich poziomach języka w sytuacji intensywnych zmian cywilizacyjno-kulturowych w środowiskach wiejskich. Wśród polskich dialektologów również preferowany jest typ słownika, który dokumentuje pełny zasób leksyki używanej przez mieszkańców danego regionu.

Określone kryteria doboru słownictwa są stosowane przy opracowaniu słowników dyferencyjnych – wtedy ważna jest geografia wyrazów, określony areał ich występowania, różnice między leksyką gwarową a językiem ogólnym. Makrostruktura litewskich, jak i polskich słowników dyferencyjnych zależy od świadomej decyzji autorów o rejestracji lub odrzuceniu takich czy innych elementów leksykalnych. W praktyce koncepcja dyferencyjności może być na tyle szeroka, że nie prowadzi do wypaczenia („spłaszczenia") ludowego obrazu świata i regionalnej kultury, a wręcz przeciwnie, dobrze oddaje jej specyfikę.

Mikrostruktura litewskich słowników gwarowych często przypomina model haseł w *Lietuvių kalbos žodynas* (Słownik języka litewskiego; LKŽe, 1941–2002/2005, 1941–2002/2018): w niektórych wyrazy są prezentowane w kolejności alfabetycznej i gniazdowej, w innych – tylko w alfabetycznej. Nie ma natomiast w dorobku litewskiej leksykografii gwarowej słowników o układzie tematycznym, grupujących leksykę według pól semantycznych.

Wykorzystywanie danych gramatycznych w słownikach litewskich również nawiązuje do tradycji opisu przyjętego w *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe, 1941–2002/2005, 1941–2002/2018), konsekwentnie stosowana jest terminologia łacińska. W polskich słownikach regionalnych nie ma raczej nadmiaru informacji gramatycznych i danych metajęzykowych, stosowane są też terminy rodzime. Pełne charakterystyki gramatyczne leksemów hasłowych zawierają leksykony opracowane przez Józefa Kąsia. Ogólne założenie polskiej leksykografii gwarowej jest takie, by struktura

artykułu hasłowego nie zaciemniała obrazu semantycznego opisywanego leksemu i jego miejsca w systemie językowym i kulturze danego regionu.

Wspólne dla litewskich i polskich leksykografów gwarowych jest dążenie do wyboru odpowiednich sposobów i schematów definiowania oraz ukazywania polisemiczności leksemów hasłowych, udokumentowanej bogatym materiałem ilustracyjnym, czerpanym z gwarowych tekstów potocznych, jak i różnych tekstów folkloru. Różnice dotyczą sposobu zapisywania cytatów, w słownikach litewskich stosowany jest pełny zapis fonetyczny, trudny w odbiorze dla czytelnika niejęzykoznawcy, w polskich – półfonetyczny, uproszczony. Józef Kąś wypracował model ustandaryzowanej ortografii gwarowej, który konsekwentnie zastosował w SGO (2011) i ILGKP (2015–2019).

Nie było też w dotychczasowym dorobku litewskiej leksykografii gwarowej prób uzupełniania definicji leksemów hasłowych materiałami ikonograficznymi i mapami, ukazującymi żywotność bądź recesywność nazw gwarowych na danym obszarze. Podejściem nowatorskim w polskiej leksykografii regionalnej jest wzbogacanie opisu haseł słownikowych o aspekt wizualny.

Najbardziej odpowiednie do oczekiwań współczesnych odbiorców byłyby elektroniczne słowniki gwarowe w postaci leksykonów językowo-kulturowych o przejrzystej strukturze, bez nadmiaru informacji metajęzykowych, dostępne online, wyposażone w łatwe w obsłudze wyszukiwarki. Optymalne byłyby opracowania multimedialne, łączące dane z różnych kodów semiotycznych (artykuł hasłowy – obraz – ilustracja dźwiękowa).

Wykaz skrótów słowników

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, red. nacz. D. Liutkevičienė, D. Murmulaitytė, V. Sakalauskienė, A. Gritėnienė, A. Gaidienė, D. Daugirdienė, L. Jonušys [Zasób elektroniczny], Vilnius 2013–obecnie, https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/

DkšŽ – Labutis, V., *Daukšių krašto žodynas*, Vilnius 2002.

DrskŽ – Naktinienė, G., Paulauskienė, A., Vitkauskas, V., *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius 1988.

DūnŽ – Vitkauskas, V., *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius 1976.

DvŽ – *Dieveniškių šnektos žodynas*, red. nacz. D. Mikulėnienė, L. Grumadienė, K. Morkūnas, A. Vidugiris, t. 1–2, Vilnius 2005, 2010.

ILGKP – Kąś, J., *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I–XII, Bukowina Tatrzańska–Kraków–Nowy Sącz 2015–2019.

KltŽ – Vilutytė, A., *Kaltanėnų šnektos žodynas*, Vilnius 2008.

KpŽ – Vosylytė, K., *Kupiškėnų žodynas*, t. 1–4, Vilnius 2007–2013.

KrtnŽ – Aleksandravičius, J., *Kretingos tarmės žodynas*, Vilnius 2011.

KzRŽ – *Kazlų Rūdos šnektos žodynas*, red. nauk. A. Pupkis, t. 1–2, Vilnius 2008–2009.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: *Elektroninis variantas*, red. nacz. G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius 2005; wersja zaktualizowana, Vilnius 2018. https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/ (Praca oryginalna, t. 1–20, opublikowana 1941–2002)

LzŽ – Petrauskas, J., Vidugiris, A., *Lazūnų šnektos žodynas*, Vilnius 1985.

PPAŽ – Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V., *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas*, t. 1–2. Vilnius: 2016, 2019.

SGKK – *Słownik gwary i kultury Kujaw*, red. nauk. Z. Sawaniewska-Mochowa, t. I (*A–H*), Bydgoszcz 2017.

SGL – Pelcowa, H., *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. I–X, Lublin 2012–2022.

SGM – *Słownik gwar małopolskich*, red. J. Wronicz, t. I (*A–Ó*)–t. II *(P–Ż*), Kraków 2016–2017.

SGO – Kąś, J., *Słownik gwary orawskiej*, wyd. 2., t. I (*A–Ó*)–t. II (*P–Ź*), Kraków 2011.

SGOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, red. Z. Stamirowska, t. I (*A–Ć*), t. II (*D–G*); red. Z. Stamirowska, H. Perzowa, t. III (*H–K*); red. H. Perzowa, D. Kołodziejczykowa, t. IV (*L–N*), t. V (O–Ó); red. D. Kołodziejczykowa, K. Sobolewska, t. VI *(Pa–PÓ*); red. K. Sobolewska, t. VII (*PRA–PRZEW*), t. VIII (PRZEZ–PYZIAĆ), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1987 (t. I); Wrocław–Warszawa–Kraków 1991 (t. II), Warszawa–Kraków 1993–2021 (t. III–VIII).

ŠvakžŽ – Vanagienė, B., *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas*, t. 1–2, Vilnius 2014–2015.

VdšŽ –Markevičienė, Ž., Markevičius, A., *Vidiškių šnektos žodynas*, Vilnius 2014.

ZanŽ – *Zanavykų šnektos žodynas*, t. 1–3, red. nacz. A. Pupkis (t. 1); red. nacz. V. Sakalauskienė (t. 2–3), Vilnius 2003–2006.

ZtŽ – Vidugiris, A., *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius 1998.

Bibliografia

Aleksandravičius, J. (2011). *Kretingos tarmės žodynas* [KrtnŽ]. Lietuvių kalbos institutas.

Aliūkaitė, D., Meiliūnaitė, V., & Mikulėnienė, D. (2014). Pratarmė. W D. Mikulėnienė & V. Meiliūnaitė (Red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: Geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: Žemėlapiai ir jų komentarai* (ss. 17–22). Leidykla „Briedis".

Aliūkaitė, D., & Mikulėnienė, D. (2014). Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. W D. Mikulėnienė & V. Meiliūnaitė (Red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: Geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: Žemėlapiai ir jų komentarai* (ss. 257–262). Leidykla „Briedis".

Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2008). Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów. *Etnolingwistyka: Problemy języka i kultury*, *20*, 11–27.

Chlebda, W. (2010). Autorski glosariusz ważniejszych terminów. W W. Chlebda (Red.), *Na tropach reproduktów: W poszukiwaniu wielowyrazowych jednostek języka* (ss. 137–140). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Dunaj, B. (Red.). (1996). *Słownik współczesnego języka polskiego.* Wydawnictwo Wilga.

Hentschel, G., Tambor, J., & Fekete, I. (2022). *Das Schlesische und seine Sprecher / Śląski lekt i jego użytkownicy*. Peter Lang Verlag.

Jakaitienė, E. (2005). *Leksikografija*. Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Karaś, H. (2011). *Polska leksykografia gwarowa*. Wydano nakładem Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Karaś, H. (2015). Zadania dialektologii w zakresie ginących gwar. *Gwary Dziś*, *7*, 83–95. Pobrano 26 października 2022, z https://pressto.amu.edu.pl/index.php/gd/article/view/20210/

Kąś, J. (2011). *Słownik gwary orawskiej* [SGO] (2. wyd., T. 1–2). Księgarnia Akademicka.

Kąś, J. (2014). Gwara w słowniku gwarowym. W M. Rak & K. Sikora (Red.), *Badania dialektologiczne: Stan, perspektywy, metodologia: Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst", Kraków, 27–28 września 2013 r.* (ss. 23–31). Księgarnia Akademicka.

Kąś, J. (2015–2019). *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* [ILGKP] (T. 1–12). Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ w Nowym Sączu.

Kąś, J. (2021). Ikonografia w słowniku gwarowym. *Gwary Dziś*, *14*, 265–276. https://doi.org/10.14746/gd.2021.14.23

Kobus, J., & Gniazdowski, T. (Red.). (2018). *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna: Święta, wierzenia i przesądy*. Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne".

Kobus, J., & Stępień, M. (Red.). (2018). *Słownik języka mieszkańców okolic Czerniejewa: Praca na roli i w gospodarstwie*. Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne".

Kurek, H. (2021). Polskie miasta i wsie XXI wieku: Zacieranie się granic, języków i kultur. *Slavia Meridionalis*, *21*, Article 2402. https://doi.org/10.11649/sm.2402

Labutis, V. (2002). *Daukšių krašto žodynas* [DkšŽ]. Alma littera.

Leskauskaitė, A., & Ragaišienė, V. (2016–2019). *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* [PPAŽ] (T. 1–2). Lietuvių kalbos institutas.

Liutkevičienė, D., Murmulaitytė, D., Sakalauskienė, V., Gritėnienė, A., Gaidienė, A., Daugirdienė, D., & Jonušys, L. (Red.). (2013–obecnie). *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* [BLKŽ] [Zasób elektroniczny]. Lietuvių kalbos institutas. https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/

Markevičienė, Ž., & Markevičius, A. (2014). *Vidiškių šnektos žodynas* [VdšŽ]. Lietuvos edukologijos universitetas; Lietuvių kalbos institutas.

Mędelska, J., & Marszałek, M. (2020). Łbem muru nie przebijesz: Na tropach frazematyki północnokresowej końca XX wieku. *Acta Baltico-Slavica*, *44*, 1–25. https://doi.org/10.11649/abs.2020.001

Mikulėnienė, D., Grumadienė, L., Morkūnas, K., & Vidugiris, A. (Red.). (2005–2010). *Dieveniškių šnektos žodynas* [DvŽ] (T. 1–2). Lietuvių kalbos institutas.

Naktinienė, G., Paulauskas, J., Petrokienė, R., Vitkauskas, V., & Zabarskaitė, J. (Red.). (2005).

Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas [LKŽe] (T. 1–20). Lietuvių kalbos institutas. https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/ (Oryginalna praca opublikowana 1941–2002).

Naktinienė, G., Paulauskas, J., Petrokienė, R., Vitkauskas, V., & Zabarskaitė, J. (Red.). (2018). *Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas* [LKŽe] (Wydanie zaktualizowane, T. 1–20). Lietuvių kalbos institutas. https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/ (Oryginalna praca opublikowana 1941–2002).

Naktinienė, G., Paulauskienė, A., & Vitkauskas, V. (1988). *Druskininkų tarmės žodynas* [DrskŽ]. Mokslas.

Osowski, B. (Red.). (2018a). *Gospodarz: Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Osowski, B. (Red.). (2018b). *Gospodyni: Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Osowski, B. (Red.). (2019). *W kuchni u pleszewian: Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Pelcowa, H. (2012–2022). *Słownik gwar Lubelszczyzny* [SGL] (T. 1–10). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Pelcowa, H. (2021). Hasło w słowniku gwarowym – problem metodologiczny współczesnej dialektologii. *Gwary Dziś*, *14*, 277–288. https://doi.org/10.14746/gd.2021.14.24

Petrauskas, J., & Vidugiris, A. (1985). *Lazūnų šnektos žodynas* [LzŽ]. Mokslas.

Pupkis, A. (Red.). (2008–2009). *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* [KzRŽ] (T. 1–2). Lietuvių kalbos institutas.

Pupkis, A., & Sakalauskienė, V. (Red.). (2003–2006). *Zanavykų šnektos žodynas* [ZanŽ] (T. 1–3). Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Rak, M. (2021). Dialektologia wobec zmian językowych na polskiej wsi: Jak mogłoby wyglądać nowe spojrzenie? *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Linguistica*, *2021*(16), 173–184. https://doi.org/10.24917/20831765.16.15

Sakalauskienė, V. (2014). Lietuvių tarminių žodynų tipai ir jų rengimo principai. W R. Petrokienė (Red.), *Leksikografija ir leksikologija* (T. 4, ss. 141–157). Lietuvių kalbos institutas.

Sakalauskienė, V. (2018). *Žmogaus* konceptualizavimas vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose. W R. Bakšienė & N. Morozova (Red.), *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* (T. 5, ss. 167–188). Lietuvių kalbos institutas.

Sakalauskienė, V. (2021). *ŽMOGAUS vaizdinys lietuvių tarmių leksikografiniuose šaltiniuose: Etnolingvistinis ir semantinis aspektas.* Lietuvių kalbos institutas.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (Red.). (2017). *Słownik gwary i kultury Kujaw: T. 1. A–H* [SGKK]. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Sawaniewska-Mochowa, Z., & Siewert-Kowalkowska, K. (2021). Germanizmy emotywne w gwarach kujawskich: Nazwy osób. *LingVaria*, *16*(2/32), 133–148. https://doi.org/10.12797/LV.16.2021.32.12

Stamirowska, Z., Perzowa, H., Kołodziejczykowa, D., & Sobolewska, K. (Red.). (1987–2021). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* [SGOWM] (T. 1–8). Zakład Narodowy

im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Švambarytė-Valužienė, J. (2006). Išsamusis tarmės žodynas: Leksikos pateikimo problemos. W N. Birgiel & M. Kozak (Red.), *Prace bałtystyczne. T. 3. Język, literatura, kultura* (ss. 259–269). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Tyrpa, A. (2016). Słowniki gwarowe a tożsamość regionalna. W M. Dziekanowska & M. Wójcicka (Red.), *Tradycja dla współczesności: T. 9. Tożsamości społeczno-kulturowe – kreacja i komunikacja* (ss. 125–138). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Vanagienė, B. (2014–2015). *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas* [ŠvakžŽ] (T. 1–2). Lietuvių kalbos institutas.

Vidugiris, A. (1998). *Zietelos šnektos žodynas* [ZtŽ]. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vilutytė, A. (2008). *Kaltanėnų šnektos žodynas* [KltŽ]. Lietuvių kalbos institutas.

Vitkauskas, V. (1976). *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas* [DūnŽ]. Mokslas.

Vosylytė, K. (2007–2013). *Kupiškėnų žodynas* [KpŽ] (T. 1–4). Lietuvių kalbos institutas.

Wronicz, J. (Red.). (2016–2017). *Słownik gwar małopolskich* [SGM] (T. 1–2). Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Zubaitienė, V. (2014). *Lietuvių leksikografija: Istorija ir dabartis: Mokomoji knyga.* Vilniaus universiteto leidykla.

Litewska leksykografia gwarowa z przełomu XX i XXI wieku (na tle wybranych polskich słowników regionalnych)

Streszczenie

Celem tego współautorskiego artykułu jest przegląd współczesnych litewskich słowników gwarowych z punktu widzenia ich makro- i mikrostruktury w komparacji z koncepcjami opisu zastosowanego w wybranych najnowszych polskich słownikach regionalnych.

Przedmiotem porównania były następujące zagadnienia szczegółowe:

1. Zasób haseł (pełny czy dyferencyjny, dokonywany przez leksykografów według ustalonych kryteriów).
2. Układ haseł (alfabetyczny, alfabetyczno-gniazdowy, tematyczny).
3. Postać hasła (jedno- czy wielowyrazowa).
4. Sposób definiowania haseł (opisowy, synonimiczny, za pomocą odsyłaczy).
5. Dobór ilustracji tekstowych i sposób ich zapisu.
6. Zakres wykorzystania danych gramatycznych w opisie haseł.
7. Wprowadzanie map leksykalnych i materiałów ikonograficznych uzupełniających treść definicji leksemów hasłowych o aspekt wizualny.

Ujęcie porównawcze ukazało istotne zbieżności między koncepcjami konstruowania litewskich i polskich słowników gwarowych. W praktyce leksykograficznej litewskiej i polskiej mieszczą się zarówno słowniki pełne, dokumentujące całościowo mowę mieszkańców konkretnej wsi lub danego areału, jak i dyferencyjne, skupione na słownictwie gwarowym. Preferowany przez leksykografów jest alfabetyczny układ haseł, ale na gruncie polskiej leksykografii gwarowej są bardzo udane próby opracowania słownika tematycznego (10-tomowy *Słownik gwar Lubelszczyzny*). Słowników z takim układem w leksykografii litewskiej brakuje.

Na sposobie opracowania litewskich słowników gwarowych mocno zaważyła metoda opisu stosowana w *Słowniku języka litewskiego* (*Lietuvių kalbos žodynas*). Z tej tradycji czerpany jest wzorzec układu alfabetyczno-gniazdowego i utrzymanie jednowyrazowej postaci hasła głównego, a dopiero w dalszej kolejności podawanie związków wyrazowych. Natomiast sposoby definiowania znaczeń w słownikach polskich i litewskich są bardzo zbliżone. Nowością w polskiej leksykografii gwarowej w stosunku do słowników litewskich jest traktowanie jako odrębnych haseł frazeologizmów oraz czasownikowych par aspektowych, a nawet triad.

Nasycenie słowników gwarowych terminologią gramatyczną jest różne. Słowniki litewskie mają bogaty zasób tych danych, pełne informacje w sposób usystematyzowany podawane są w leksykonach opracowanych przez Józefa Kąsia, w innych polskich słownikach – wybiórczo. W litewskich słownikach gwarowych stosowana jest łacińska terminologia gramatyczna, co z perspektywy niejęzykoznawcy może być trudne w odbiorze. Podobnie jak zapisywanie cytatów gwarowych, ilustrujących użycia leksemów hasłowych, w pełnej postaci fonetycznej, z zaznaczeniem akcentów. W polskich słownikach regionalnych odchodzi się od tradycji takiego zapisu na rzecz pisowni półfonetycznej, uproszczonej, by ułatwić korzystanie z nich niespecjalistom.

Cenną nowością w polskiej leksykografii regionalnej jest uzupełnianie definicji haseł mapami językowymi (*Słownik gwar Lubelszczyzny*) oraz ilustracjami (bogatą ikonografią o walorach etnograficznych wyróżniają się zwłaszcza słowniki opracowane przez Józefa Kąsia).

Słowa kluczowe: leksykografia gwarowa i regionalna; gwary litewskie; gwary polskie; przełom XX i XXI wieku; ujęcie porównawcze

Lithuanian Dialect Lexicography at the Turn of the Twenty-First Century (against the Background of Selected Polish Regional Dictionaries)

Abstract

The aim of this co-authored article is to provide an overview of contemporary Lithuanian dialect dictionaries in terms of their macro- and microstructure as compared to the concepts of description applied in selected recently published Polish regional dictionaries.

The study considers the following issues in a comparative perspective:

1. The range of entries (integral or differential, with selection made by lexicographers according to the adopted criteria).
2. The arrangement of entries (alphabetical, alphabetical-cluster, thematic).
3. The form of headwords (single- or multi-word).
4. The way of defining the meaning (descriptive, synonymic, referential).
5. The choice of textual illustrations and their notation.
6. The use of grammatical information and the level of its complexity.
7. The use of lexical maps and other visuals complementing the content of the definitions of headwords.

As discussed, the comparison reveals significant similarities between the concepts of constructing Lithuanian and Polish dialect dictionaries. In both cases lexicographers compile integral dictionaries, which document the entire spoken language of the inhabitants of a given village or area, as well as differential dictionaries, which focus on dialectal vocabulary. Although there is a preference for the alphabetical arrangement of entries, Polish dialect lexicographers have made some very successful attempts to compile thematic dictionaries (e.g. the ten-volume Dialect Dictionary of the Lublin Region (*Słownik gwar Lubelszczyzny*)). There are no dictionaries with this type of structure in Lithuanian lexicography.

Lithuanian dialect lexicographic practice is strongly influenced by the pattern of description used in the Academic Dictionary of Lithuanian (*Lietuvių kalbos žodynas*). This tradition is also the source of the mixed alphabetical-cluster arrangement of entries and the single-word form of the headwords, which are followed by phrases. On the other hand, the ways of defining the meaning in the Polish and Lithuanian dictionaries under discussion are very similar. One novelty in Polish dialect lexicography as compared to the Lithuanian dictionaries is the practice of listing phraseologisms and verbal aspect pairs, or even triads, as separate entries.

The use of grammatical terminology is not at the same level of complexity. The Lithuanian dictionaries include extensive grammatical information, unlike most of the Polish ones, where it is rather selective, apart from those compiled by Józef Kąś,

which contain a full range of such data. The Latin grammatical terminology used in the Lithuanian dictionaries may be difficult to understand for non-linguists. The same applies to quotations illustrating the use of particular lexical items: they are provided in a full phonetic form, including the stress marking. In the case of Polish regional dictionaries, the tradition of such notation has been abandoned in favour of semi-phonetic, simplified spelling in order to make them more accessible to non-specialists.

One new feature in Polish dialect lexicography which is worth noting is the visual component: in some dictionaries the definitions of headwords come with lexical maps (e.g. A Dialect Dictionary of the Lublin Region) and illustrations (e.g. the dictionaries compiled by Józef Kąś, which feature visuals of ethnographic value).

Keywords: dialect and regional lexicography; Lithuanian dialects; Polish dialects; turn of the 21st century; comparative approach

Dr Vilija Sakalauskienė, Chief Researcher at the Centre for Research on Standard Language, Institute of the Lithuanian Language in Vilnius; PhD – 2001, Vytautas Magnus University and Institute of the Lithuanian Language; author of two books and over forty scholarly and popular articles; co-author of a book and three collective dictionaries; co-editor of two collective dictionaries. She is currently working on a dictionary of the Jurbarkas subdialect, and writing and editing a Standard Lithuanian language dictionary. Her research interests include lexicology, historical and subdialect lexicography, dialectology, and ethnolinguistics. She leads and conducts research projects (the latest one is an analysis of the card system of Jonas Jablonskis' dictionary).

Bibliography (selected): *Jurbarko apylinkių tekstai* + CD [Texts in the Jurbarkas subdialect], Vilnius 2013; Славянизмы в литовских диалектных словарях [Slavisms in Lithuanian dialect dictionaries], *Acta Baltico-Slavica* 39, Warszawa (Warsaw) 2015, 143–158; (with Zofia Sawaniewska-Mochowa), Dvikalbiai žodynai kaip kultūros tekstai (XIX a. kun. Antano Juškos žodynų pagrindu) [Translational dictionaries as texts of culture (On the example of the nineteenth-century dictionaries by Rev. Antanas Juška)], *Acta Linguistica Lithuanica* 76, Vilnius 2017, 89–104; ŽMOGAUS vaizdinys vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rašytiniuose šaltiniuose: sisteminių ir tekstinių duomenų analizė [Image of the MAN BEING in written sources of Western Aukštaitian subdialects of Kaunas Region: Analysis of systemic and textual data], in: K. Rutkovska & S. Niebrzegowska-Bartmińska (eds.), *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków* [Values in the linguistic worldview of Lithuanians and Poles],

vol. 1: *Problemy teoretyczne i interpretacje* [Theoretical and interpretational issues], Vilnius and Lublin 2020, 229–245; Etnolingvistinė informacija apie rugį lietuvių tarminiuose žodynuose [Ethnolinguistic information about RUGYS (Rye) in Lithuanian dialect dictionaries], in: K. Rutkovska & S. Niebrzegowska-Bartmińska (eds.), *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków* [Values in the linguistic worldview of Lithuanians and Poles], vol. 2: *Dziedzictwo ludowe, narodowe, wieloetniczne i wielokulturowe* [Folk, national, multi-ethnic and multicultural heritage], Vilnius and Lublin 2021, 269–291; *ŽMOGAUS vaizdinys lietuvių tarmių leksikografiniuose šaltiniuose: etnolingvistinis ir semantinis aspektas* [Image of ŽMOGUS in the lexicographical sources of Lithuanian dialects: Ethnolinguistic and semantic aspects], Vilnius 2021.

Dr hab. Zofia Sawaniewska-Mochowa, Associate Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences (2010–2021); PhD – 1986, University of Warsaw; habilitation in Slavic Linguistics – 2003, Institute of Slavic Studies; author of two books, over seventy scholarly articles, essays and reviews; co-author of two books and a dictionary; co-editor of four collective volumes. She has conducted extensive research on the linguistic and cultural heritage of gentry in the former Grand Duchy of Lithuania. She has worked in Lithuanian archives researching manuscripts, letters and memoirs; she also studies manuscripts of nineteenth-century translation dictionaries; her scholarly interests include dialectology, local dialects and regional varieties of Polish, the sociolect of the descendants of Lithuanian gentry, history and language of the former North-Eastern Borderlands of Poland (contemporary territory of Lithuania), sociolinguistics and ethnolinguistics.

Bibliography (selected): *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo* [Jan Karłowicz's manual as a source for description of the colloquial Polish in the North-Eastern Borderlands of Poland: Vocabulary], Warszawa (Warsaw) 1990; *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)* [From studies of the 19th century Kaunas District yeomanry sociolect (based on Antoni Juszkiewicz's translation dictionaries)], Bydgoszcz 2002; (with Anna Zielińska), *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej* [The heritage of gentry culture in the former Grand Duchy of Lithuania: A vestigial aspect of European culture on the verge of total extinction], Warszawa (Warsaw) 2007; Tożsamość regionalna w dobie globalizacji (na przykładzie Kujaw) [Regional identity in the age of globalisation (on the example of Kujawy)], in: I. Masojć & H. Sokołowska (eds.), *Tożsamość na styku kultur* [Identity at the intersection of cultures], vol. 4, Kraków (Cracow) 2021, 15–26.

Correspondence: Vilija Sakalauskienė, Institute of the Lithuanian Language, Vilnius, e-mail: vilija.sakalauskiene@lki.lt; Zofia Sawaniewska-Mochowa, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: zofia.sawaniewska-moch@is-pan.waw.pl

Support of the work: The study was conducted at the authors' own expense.

Authors' contribution: VS and ZSM have equally contributed to this study.

Competing interests: VS declares that she has no competing interests; ZSM is a member of the Editorial Team of this journal.

Publication History: Received: 2022-05-03; Accepted: 2022-08-09; Published: 2022-12-31.